

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та
реставрації творів мистецтва

Дипломна робота (проект) бакалавра
з теми **«ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНІ ВЛАСТИВОСТІ РУКОПИСНИХ
КИРИЛИЧНИХ ШРИФТІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ГРАФІЦІ»**

Виконав:
студент 4 курсу, ODR1-B19 групи
Спеціальності 023 Образотворче
мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація
Панич Артем Володимирович
Керівник:
Кліщ О. А., канд. архіт., ст. викладач
Рецензент:
Підгурний І. С., канд. мист., доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНІ ВЛАСТИВОСТІ УСТАВУ ТА СКОРОПИСУ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ КИРИЛИЧНИХ ШРИФТІВ	5
1.1 Еволюція кириличних шрифтів і їх характеристика у бібліографії	5
1.2 Художньо-образні властивості уставу та скоропису	13
РОЗДІЛ 2. УКРАЇНСЬКА ДРУКОВАНА ШРИФТОВА ГРАФІКА ХХ СТОЛІТТЯ	21
2.1 Розвиток шрифтової графіки на українських землях ХХ століття	21
2.2 Майстри шрифтової і книжкової графіки української діаспори.....	30
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ШРИФТОВА ГРАФІКА	37
3.1 Розвиток шрифтової графіки в сучасній Україні.....	37
3.2 Головні аспекти створення авторського шрифту	45
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54
ДОДАТКИ	62

ВСТУП

Актуальність теми. Тема художньо-образних властивостей рукописних кириличних шрифтів в українській графіці є актуальною з кількох причин.

По-перше – культурне значення, оскільки український графічний дизайн має багату культурну спадщину, і використання уставу або скоропису є важливою частиною цієї спадщини. Вивчаючи художні властивості цих шрифтів, ми можемо краще зрозуміти та оцінити культурне та історичне значення українського розвитку графіки. Для митців під час розробки власних шрифтів важливо знати відмінні особливості стилів шрифту щоб текст був естетично приємним і добре читався.

По-друге – історичний контекст, адже кириличні шрифти в українській графіці мають давню і багату історію. Вивчаючи та повертаючи їх, ми можемо краще зрозуміти як вони еволюціонували з часом і як їх використовували в різні історичні епохи.

По-третє – технологічний прогрес, бо з розвитком цифрових технологій класичні шрифти стають все більш популярними. Вивчаючи їх ми можемо краще зрозуміти, можливості адаптації до різних технологічних платформ і використання в цифровому графічному дизайні.

Мета роботи – проаналізувати роль рукописних кириличних шрифтів в українському графічному дизайні. Робота спрямована на досягнення кількох цілей:

1. Дослідити історичний контекст шрифтових стилів та їх еволюцію з часом, а також глибше оцінити культурну спадщину українського графічного дизайну.
2. Визначити технічні аспекти стилів шрифтів, включаючи форму, інтервал та інші властивості, щоб краще зрозуміти їх використання в графічному дизайні.
3. Оцінити адаптивність рукописних кириличних шрифтів до цифрових технологій а також доцільність їх використання в сучасному графічному дизайні.

Об'єкт дослідження – культурний та історичний контекст рукописних кириличних шрифтів в українській графіці.

Предметом дослідження виступає аналіз особливостей і характеристик шрифтів що використовуються в українській графіці.

Методи дослідження. Для огляду літератури про теорію та історію кириличного шрифту, палеографію та історію українського шрифту, було використано аналітичний метод; при дослідженні аспектів розвитку кирилиці у відповідний період використано історичний метод.

Метод аналізу та синтезу, метод опису та метод порівняння знадобилися при виокремленні певних типів та особливостей кириличних шрифтів, їх розвитку, а також для висвітлення та опису спільних та відмінних рис.

Метод моделювання та метод спостереження використано при створенні ескізів та розробці певних елементів шрифту що використовують графічні та стилістичні особливості для подальшого впровадження у власну розробку

Метод абстрагування та експерименту було вжито при розробці дизайну власного шрифту на основі певних кириличних шрифтів, переосмисливши їх та використовуючи сучасні технології.

Апробація результатів дослідження. Основні тези роботи було апробовано у вигляді доповідей на звітній науковій конференції студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка за підсумками НДР у 2022-2023 навчальному році (4-5 квітня 2023 р.) і на науково-практичному круглому столі «Art vitam docet – мистецтво навчає життя» в межах Всеукраїнського мистецького симпозіуму пам'яті Бориса Негоди «Верлібри Пастелі» (7 квітня 2023 р.), результати яких опубліковано у відповідних збірниках.

Основні результати дипломної роботи опубліковано у збірнику наукових праць студентів мистецьких спеціальностей та у виданні тез і матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура дипломної роботи включає: вступ, три розділи, які містять шість підрозділів, висновки, список використаних джерел з 65 найменувань та 15 додатків. Загальний обсяг дипломної роботи – 77 сторінок. Основний текст викладено на 52 сторінках.

ВИСНОВКИ

В результаті дослідження було з'ясовано що кириличні шрифти зародилися давно і розвивалися нарівні з латиницею. Хоча вони мають спільне коріння, у процесі еволюції кирилиця набула своїх відмінностей, і стала найбільш розповсюдженою в Східній Європі. Впродовж століть кирилиця зазнала значних змін, і це видно зі стародруків та документів, що збереглися до наших днів і активно досліджуються. Теоретична спадщина української палеографії дореволюційних часів складається з описів рукописних зібрань бібліотек та палеографічних характеристик окремих рукописів. Для висвітлення розвитку письма на Україні в другій половині XVII ст. важливе значення мають матеріали Центрального державного історичного архіву України у Києві, Центральної наукової бібліотеки Академії наук України у Києві, Архіву.

Після опрацювання літературних джерел можна стверджувати що одним з найстаріших видів кириличного письма є устав, що характеризується квадратною формою букв, геометричністю форм, симетричністю і вертикальністю. Ранній устав мав широкі квадратні літери, а пізніший – вузкі. Для ділового письма був розроблений напівустав, який став зразком першого друкованого шрифту для слов'янських книг. Напівуставне письмо стало менш формальним і точним, з літерами, які можуть бути злегка вигнутими, і неправильної форми. Основний акцент при написанні напівуставом робився на зручність та швидкість, а не на красу.

Наступним етапом розвитку кирилиці став скоропис що став популярним завдяки використанню в діловій, господарській, адміністративній і дипломатичній практиці. Найбільшого розквіту український скоропис досяг в добу бароко, де він органічно вписався в культуру й естетично гармоніював з графікою та живописом. Дослідження українського скоропису охоплюють як графічні, так і стилістичні аспекти, а основними формотворчими компонентами шрифту стали штрихи що включають вертикаль, горизонталь, петлю, гак, шаблеподібний і хвилеподібний елементи.

Після значного періоду панування «гражданки» українське мистецтво та книжкова графіка продовжили розвиватися в ХХ столітті, незважаючи на політичну обмеженість українців. На початку століття створювалась унікальна абетка, що сильно відрізнялася від «гражданки». Проте під час панування соціалізму, коли знищувалися будь-які зародки ідентичності, шрифтова графіка переважно вилилась у плакатний пропагандистський прояв соцреалізму, і лише подекуди зустрічалися окремі зразки українського графічного мистецтва.

Багато митців, які не бажали підкорюватися тоталітарній машині радянської влади, були змушені покинути рідний край, щоб продовжити свою роботу за кордоном. Незважаючи на життя в іншій країні, багато українських графіків продовжували розвивати традиційні школи графіки та вносити свій власний доробок в загальну культурну спадщину.

Доцільно вважати що саме завдяки діаспорній спільноті українці так багато знають про українські традиції, про справжнє мистецтво, оскільки переважна більшість культурного надбання на території України була знищена та викривлена. Саме митці діаспори змогли зберегти та повернути з часом культуру та спадок на Батьківщину. Сьогодні чимало відомих дизайнерів та графіків українського походження продовжують свою творчу діяльність за кордоном не втрачаючи духовний зв'язок з рідною землею.

У перше десятиліття незалежності України, галузь шрифтового дизайну розвивалась недостатньо ефективно порівняно з іншими країнами. Це мало місце через те, що багато людей не розуміли важливість української мови, крім того розробка шрифтів вимагає значних теоретичних знань що включають в себе як історичні так і технічні знання, адже перед шрифторобом постає завдання не лише намалювати естетично гарний шрифт, а й прослідкувати його загальну взаємодію в певних умовах, у поєднанні одних літер з іншими, розуміти конкретну ціль створення шрифту. Також шрифтареві необхідні знання та навички роботи у програмному забезпеченні

для створення та обробки шрифтів, оскільки сучасні шрифти використовуються у цифровому форматі.

Однак за останні роки, ситуація змінилась і шрифтовий дизайн в Україні став розвиватись належним чином. Відомі та помітні роботи авторів, таких як К. Ткачов, В. Чебаник, А. Шевченко, Д. Растворцев, В. Харик, Г. Заречний, Б. Гдаль та інші, дозволяють українському шрифтарству вийти на новий, сучасний рівень та зберегти культурний спадок. Хоча український шрифтовий дизайн розвивається, сучасний український алфавіт не є кирилицею в тому вигляді, яким він був. Це зупинило історичний розвиток та формування кирилиці. Тому все ще є багато роботи з відновлення традиційного українського шрифту. Україна має значний вплив на кирилицю, і цей вплив розповсюджується на інші країни та суспільства, що використовують кирилицю. Тому важливо використовувати більше шрифтів вітчизняного виробництва, оскільки наші дизайнери створюють багато нового та амбітного. Ці шрифти говорять мовою сучасності та допомагають українському дизайну залишатися на чолі нових тенденцій у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейканіч А.І. Антологія українського плаката першої третини ХХ століття. Косів : Видавничий дім «Довбуш», 2012. 120 с.
2. Антонович Д. Українська культура. Мюнхен : Mühlthaler's Buch, 1988. 517 с.
3. Белічко Н. Ю. Українська книжкова графіка 50-70-х років ХХ ст. *Рукописна та книжкова спадщина України: Зб. наук. пр.* Київ, 2004. № 8. С. 126-141.
4. Бережна О. Б., Андрющенко Т. Ю. Типографіка : навч. посіб. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. 125 с.
5. Борисов В. Шрифтова композиція як майданчик для графічних експериментів. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Дрогобич. 2021. № 37 том 1. С. 21-26.
6. Будник А. В. Типографіка, шрифтова обкладинка та елементи навігації (рубрики) українських журналів 1920-1930-х років. *Вісник ХДАДМ.* Харків. 2019. № 1. С. 19-28.
7. Будник А. В. Українські шрифти у видовищному плакаті першої третини ХХ століття. *Вісник ХДАДМ.* Харків. 2015. № 5. С. 12-16.
8. Буланова Н. М. Художник із Кам'янського Роберт Лісовський: життя та творчість. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті.* 2012. № 10. С. 205-211.
9. Вальдов А. Ученіе объ акцидентном наборе. Харків : Типографія Адольфа Дарре, 1900. 143 с.
10. Василь Чебаник: подвижник української книжкової графіки / упоряд.: Залепа М. О., Мамалига Т. В. Київ, 2019. 33 с.
11. Віктор Цимбал: маляр і графік : монографія / ред. С. Гординський. Нью-Йорк: Укр. вільна акад. наук у США, 1972. 135 с.
12. Дубрівна А. П., Дороніна С. О. Український шрифт: витоки, етапи формування, стилістичні особливості. *Збірник наукових праць «Мистецтвознавчі записки».* 2021. № 40. С. 10-14.

13. Дудник І. М. Графічні особливості українського кириличного друкарського шрифту (остання чверть XVI – перша половина XVII століть): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.07. Харків, 2019. 24 с.
14. Дудник І. М. Теоретичні засади дослідження мистецтва кириличного друкарського шрифту XVI-XVII Ст. *Вісник ХДАДМ*. Харків. 2018. № 3. С. 46-56.
15. Дудник І. М. Шрифти острозької друкарні (1578-1612). *Вісник ХДАДМ*. Харків. 2016. № 4. С. 29-37.
16. Єпринцева А. Графіка слов'янської рукописної книги. *Українська писемність та мова у манускриптах і друкарстві* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 22 лист. 2010 р.). Київ, 2010.
17. Зайцева В. І. Нові художньо-естетичні засади творчості українських графіків періоду «хрущовської відлиги». *Музичне мистецтво в освітологічному дискурсі*. 2019. № 4. С. 66-69.
18. Зайцева В. Українська книжкова графіка першої третини ХХ століття як об'єкт історикомистецтвознавчих досліджень. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Львів. 2018. № 36. С. 245-253.
19. Іваненко Т., Габузян Е. Проблеми становлення сучасних українських знаків алфавіту та їх розташування в системі UNICODE. *Збірник наукових праць «Актуальні проблеми сучасного дизайну»*. Київ, 2020. С. 73-75.
20. Кейван І. Українські мистці поза Батьківщиною. Едмонтон – Монреаль : Clio Editions Montreal? 1996. 226 с.
21. Кісь Я. Палеографія: навч. посіб. Львів: Вища школа, 1975. 77 с.
22. Ковальов О. Є. Графіка у творчості класика українського образотворчого мистецтва Георгія Нарбута. *Збірник наук. праць «Сіверщина в історії України»*. 2021. № 14. С. 215-218.

- 23.Косів В. Українська книжкова графіка першої третини ХХ століття як об'єкт історикомистецтвознавчих досліджень. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Львів. 2018. № 35. С. 140-158.
- 24.Куленко М. Основи графічного дизайну: підручник. Київ: Кондор, 2006. 492 с.
- 25.Лагутенко О. Графічний дизайн в Україні у першій третині ХХ століття. *Нариси з історії українського дизайну ХХ століття*: зб. статей. Київ: Фенікс, 2012. С. 41-71.
- 26.Леута О. І. Старослов'янська мова: підручник для студентів філол. спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Вища школа, 2001. 255 с.
- 27.Ложкіна А. Мистецтво України ХХ – початку ХХІ століття. Київ: ArtHuss, 2019. 544 с.
- 28.Лопата П. Українські мистці в західній Європі після 1945 року. *Новий шлях. Українські вісті*. 2020. 25 лютого. С. 3-5.
- 29.Мельник О. Я. Книжкова графіка Роберта Лісовського в контексті розвитку українського образотворчого мистецтва ХХ століття: автореф. дис. ... канд. мистецтвозн. Львів, 2009. 25 с.
- 30.Мельник О. Я., Штець В. О. Особливості графічно-композиційних вирішень у книжково-журнальній графіці Р. Лісовського. Альманах *«Культура і сучасність»*. 2018. № 1. С. 92-97.
- 31.Мітченко В. Абетка української мови: формотворчий аналіз. *Українська академія мистецтва*. 2016. № 25. С. 77-85.
- 32.Мітченко В. Діахронний аналіз морфології українських скорописних почерків ХVІ – поч. ХVІІІ ст. *Мистецтвознавство України*. 2009. № 10. С. 194-204.
- 33.Нотатки з мистецтва / Дмитренко М. та ін. Філадельфія: U.A.A. in U.S.A, 1973. 79 с.

- 34.Павельчак Г. І. Орнаментальність, як художній образ скоропису в національній культурі бароко. *Теорія і практика дизайну. Мистецтвознавство*. 2019. № 17. С. 77-89.
- 35.Павловський В. Василь Григорович Кричевський: життя і творчість: монографія. Нью-Йорк: Укр. вільна акад. наук у США, 1974. 222 с.
- 36.Панашенко В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст. Київ : Наук. думка, 1974. 111 с.
- 37.Папета С. П. Графіка Леоніда Денисенка в контексті мистецтва української діаспори. *Молодий вчений*. 2017. № 9. С. 208-210.
- 38.Пітеніна В. Художні та стилістичні особливості графіки Петра Лапина – ілюстратора дитячої книги першої третини XX століття. *Дослідницькі та науково-методичні праці Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури*. Київ. 2018. № 27. С. 193-198.
- 39.Поліха Л. Журнали Закарпаття 1920-1930 років: типи оформлення обкладинок. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2010. № 22. С. 149-153.
- 40.Прищенко С. Мистецтвознавчі дослідження рекламної графіки як продукту культури. *Збірник наукових праць «ВІСНИК Закарпатської академії мистецтв»*. Ужгород, 2020. № 17. С. 76-84.
- 41.Радомська В., Костюк А. Образотворчо-шрифтова композиція у графічній ідентифікації пакування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Архітектура»*. Львів. 2022. №1 (7). С. 144-152.
- 42.Романенко Н., Галицька О., Дихно Д. Особливості формоутворення рукописних кирилических шрифтів в їх сучасному застосуванні. *Актуальні проблеми сучасного дизайну : зб. мат. наук.-практ. конф.*, м. Черкаси, 23 квіт. 2020 р. Черкаси, 2020. С. 109-112.
- 43.Соколюк Л. Михайло Жук: мистець-літератор: монографія. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. 256 с.

- 44.Таранов Н. Рукописний шрифт. Львів : Вища школа, 1986. 159 с.
- 45.Тимченко М. Естетика у каліграфії від ХХ ст. до сучасного етапу. *Збірник наукових праць «Художні практики початку ХХІ століття: новації, тенденції, перспективи»*. Київ, 2019. № 1. С. 105-111.
- 46.Турчиняк Я. І. Концептуальні засади у творчості Мирона Левицького (на матеріалі оформлення книжкових видань мистця 1950-х-1990-х рр.). Scientific collection «interconf». Ottawa, 2022. № 101. С. 236-237.
- 47.Українська палеографія : навчальний посібник / уклад. В. Денисюк. Умань : Візаві, 2012. 164 с.
- 48.Федорук О. Микола Бутович, життя і творчість: монографія. Київ: Видавництво М. П. Коця, 2002. 431 с.
- 49.Хмельовська О. Ю. Українські книжкові виставки в умовах ідеологічного контролю СРСР (1945-1980 рр.). *Наукові записки: наук. фах. видання*. 2016. № 2 (53). С. 365-379.
- 50.Чабайовська М. Становлення українського рукописного шрифту *Педагогічний часопис Волині*. 2019 . № 2(13). С. 52-59.
- 51.Шепеть Т. Національна специфіка графічних аркушів традиційно-побутової та історичної тематики 1980-2015-х років. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2017. № 32. С. 247-263.
- 52.John R. Doyle, Paul A. Bottomley. Font appropriateness and brand choice. *Journal of Business Research*. 2004. № 57. С. 873-880.
- 53.Йончев В. Шрифты през вековете. 3-е изд. София, «Български художник», 1975. 402 с.
- 54.Петар Торџић. Историја српске кирилице. Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 1990. 229 с.

- 55.Светозар Николић . Старословенски језик I. Београд : Научна книга, 1981. 252 с.
- 56.Светозар Николић. Старословенски језик II. Београд : Научна книга, 1983. 143 с.
- 57.Графіка XX століття. URL: <https://uaistoria.com/%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0-%D1%85%D1%85-%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D1%82%D1%8F/> (дата звернення: 02.04.2023).
- 58.Графічні ознаки шрифтів. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/41167/7/%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F%205.pdf> (дата звернення: 11.04.2023).
- 59.Дудник І. Сучасний український шрифтовий дизайн. *Кирилівські читання*. 2012. URL: http://cyreading.blogspot.com/2012/11/blog-post_29.html (дата звернення: 10.04.2023).
- 60.Казарян С. Нова креативна хвиля української типографії. URL: <https://telegraf.design/nova-kreatyvna-hvylya-ukrayinskoyi-typografiyi/> (дата звернення: 10.04.2023).
- 61.Кирилиця. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um30.htm> (дата звернення: 09.03.2023).
- 62.Поетика українського шрифту та графічний образ Худпрому: 100 років пошуку. URL: <https://rentafont.com.ua/blog/Poetyka-ukrayinsko-ho-shryftu-ta-hrafichnyi-obraz-Khudpromu-100-rokiv-roshuku> (дата звернення: 04.04.2023).
- 63.Ракша Л. Як розвивається ринок шрифтів в Україні: спостереження дизайнера. 2022. URL: <https://bazilik.media/iak-rozvyvaietsia-rynok->

shryftiv-v-ukraini-sposterezhennia-dyzajnera/ (дата звернення: 20.04.2023).

- 64.Шрифтові композиції в титулах та заголовках кирилівських стародруків. URL: https://angulateness11.rssing.com/channel/6641960/all_p3.html (дата звернення: 04.04.2023).
- 65.Drew Taylor. After 15 Years I Finally Created a Font. URL: <https://www.underbelly.is/writing-about/after-15-years-i-finally-created-a-font> (дата звернення: 18.04.2023).